

DRAGAN PROLE
Filozofski fakultet, Novi Sad

RESPONZIVNOST: FENOMENOLOŠKI ODGOVOR NA SAVREMENOST

(Bernhard Waldenfes, Topografija stranog. Studije o fenomenologiji stranog I, Stylos,
Novi Sad 2005, prev. Dragan Prole)

Tematizujući anegdotu o Talesu i tračkoj služavki u kontekstu istorije filozofije¹, Hans Blumenberg je došao do zaključka da se njeni središnji likovi mogu okarakterisati kao „sluge daljine”. Nezavisno od toga da li se filozofski interes usmeravao prvenstveno ka problemima filozofije prirode ili ka etičko-političkoj sferi, filozofi su veoma toga su se radije bavili metafizičkim počelima i razlozima koji su od sveta svakidašnje pojavnosti bili razdvojeni čitavim lancem posredovanja. Jedini izuzetak u tom pogledu predstavljaju filozofi fenomenološke orijentacije. Prema Blumenbergu, u njima valja prepoznati vrstu filozofa koja je odustala od bavljenja „najdaljim stvarima”, neprestano pokušavajući da bude što bliže svakidašnjici.

Uprkos svojoj dopadljivosti, interpretativni domet dihotomija koje diferenciraju orijentacije povesti filozofije prema ovom ili onom kriterijumu mora ostati skroman. Prodor u tradiciju filozofije na niti vodilji razlike između bližeg i daljeg, spoljašnjeg i unutrašnjeg mora pokazati značajna ograničenja, ali ne zato što sa vremensko-povesnom dimenzijom filozofije nastoji da komunicira oslanjajući se na prostorna određenja, već stoga što malo toga objašnjava. Razlog zbog kojeg bismo se danas obraćali filozofiji bio bi krajnje upitan da je ona morala da čeka dve i po hiljade godina da bi na scenu umesto „sluga daljine” konačno stupile „sluge blizine”; odnosno da bi filozofija napokon bila u stanju da se suoči sa problemima koji su bliski svakidašnjem ljudskom postojanju.

Međutim, tek kada se sa Blumenbergovog tumačenja skine veo smelog istorijsko-filozofskog pristupa i kada se ono posmatra kao metaforični iskaz, pokazuje se da ono nije u pot-

punosti bez osnova. Zajednički imenitelj „fenomenološkog pokreta”, bez obzira na svu njegovu unutrašnju diferenciranost, mogao bi se pronaći upravo u filozofskoj privilegovanosti svakidašnjice u odnosu na sve ostale „miljee” u kojima boravi čovek.

Argumenti sa kojima je fenomenologija pledirala za potenciranje svakidašnjeg bitka-u-svetu u najvećem delu predstavljaju rezultat filozofskog programa Edmunda Huserla. U njima se može prepoznati svojevrсно „srednje rešenje” na temelju kojeg je Huserl pokušao da se suprotstavi dominantnim modelima filozofiranja na kraju devetnaestog i početku dvadesetog veka. Suočen sa zamahom pozitivizma i njegovim psihologističkim i antropologističkim varijetetima što su u značajnoj meri deformisali pojam filozofskog znanja sa jedne strane, i tradicionalne filozofske boljke koja je idealne sklopove mišljenja razrešivala njihove povezanosti sa datim „stanjem stvari”, sa druge strane – Huserl je našao rešenje u fenomenološkoj analizi intencionalnosti. Noetičku analizu misaonih akata ona će provoditi zajedno sa neomatičkom analizom načina datosti na koje se mišljenje odnosi.²

Okret ka svetu svakidašnjice morao je, dakle izbeći obe zamke: i bezgranično, nemisaono poverenje u kojem „poslednju reč” imaju zate-

¹ Hans Blumenberg, *Das Lacheln der Thrakerin*, Frankfurt am Main 1987.

² „Pod objektivnom povezanošću koja se idealno provlači kroz naučno mišljenje, može se razumeti dvostrukost: povezanost stvari na koju se intencionalno odnose doživljaju mišljenja (stvarni i mogući) i na drugoj strani povezanost istina, u kojem stvarno jedinstvo kao ono, što jeste, dolazi do objektivnog važenja. I jedno i drugo je apriorno dato jedno sa drugim i neodvojivo je jedno od drugog.” Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*, zweite Auflage, Halle, 1913, S. 228.

čene datosti, ali i konstruktivni pristup što svet-u života okreće leđa u nameri da utvrdi šta je u njemu istinsko, a šta patvoreno. U svojoj prvobitnoj fenomenološkoj verziji, taj okret je filozofski osnažen sa pojmom kategorijalnog zora koji omogućuje ideaciju neposredne datosti i učenjem o horizontskoj uslovljenosti našeg saznanja koje svoj ekvivalent ima u stavu o „višku mnjenja”, prema kojem se u predmetnosti uvek krije nešto više od onoga što smo o njoj spoznali. Negacijski momenat koji proističe iz susreta horizonta same stvari i horizonta našeg obuhvatanja stvari predstavljao je pogonski motiv fenomenološkog mišljenja. On je fenomenologiji jednim potezom osigurao dvostruki učinak: kako napuštanje drske predstave o filozofskom saznanju koje spoznavanjem ono spoznato stavlja *ad acta*, tako i unutrašnju nit vodilju koja pri celokupnom variranju intencionalnih sadržaja obezbeđuje jedinstvo fenomenološkom uvidu. Preimućstvo fenomenološkog susreta sa svakidašnjicom sastoji se u upravo u učenju o *zrenju suština*, jer se u njemu ne radi o rascepu između invarijantne suštine u odnosu sa varijabilne i kontingentne datosti, stoga što se varijacijama na osnovu kojih se dolazi do suštinskog ne pripisuje sekundarna funkcija, budući da suština nije ništa drugo nego jedinstveni odraz fluidnih raznolikosti onog variranog koji ne napušta bliskost sa tlom iz kojeg se generisao. Odricanje od hipostaziranja pojedinih saznajnih moći u korist jedinstvenog praćenja fenomenoloških datosti,³ što ne napušta vremenitu imanenciju unutrašnje svesti - samo je zaokružilo pretpostavke koje je od fenomenologije iziskivala ambicija da do reči dovede svet svakidašnjice.

Međutim, bilo bi pogrešno verovati da se

3 „Ono što nas interesuje su fenomenološki podaci... taj kompleks, bilo izvornih, bilo stečenih dispozicija nije ništa fenomenološko. Fenomenološka sfera je ona istinski datog, adekvatno zatečenog i ona njegovih realnih sastavnih delova. Dispozicija je pojam čije objektiviranje prelazi preko prave imanentne sfere.” Edmund Husserl, *Phantasie und Bildbewußtsein* (1904-1905), u: *Phantasie, Bildbewußtsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen*. Husserliana Band XXIII, Texte aus dem Nachlass (1898-1925), Hrsg. Eduard Marbach, The Hague/Boston/London 1980, S. 2-3.

fenomenološki okret ka svakidašnjici dogodio preko noći, ili da je ustanovljen nekom vrstom filozofskog dekreta. Pozicioniranju svakidašnjice u središte filozofskih razmatranja prethodio je proces mukotrpnog sazrevanja u kojem je odlučujuću ulogu imala transformacija filozofskog pojmovnika i njegovog problemskog fokusa koji bi trebao da usledi nakon priznavanja filozofske relevantnosti svakidašnjeg sveta. Taj proces se najpre odigrao u mišljenju osnivača fenomenologije. Fenomenologija saznajnih postignuća sa uporištem u čistoj logici najpre je obuhvatala ideju nauke uopšte, odnosno filozofsku, strogu „pranauku” svih nauka. Unutar kritike logičkog uma postepeno se stvarao prostor za sferu primordijalne vlastitosti, odnosno *iskustvo sveta* kao čovekove „prve prirode” prema kojoj on nije usamljeni, solipsistički ego, već se u njoj, kao sakonstituišući, pojavljuju i sopstva koja su tom iskustvu *strana*.⁴

I pored činjenice da da je Husserl dao značajne direkcije za potonja istraživanja stranog, ne može se poreći da se njegov okret ka svakidašnjici odvijao u saznavno-teorijskoj nameri, na koju ga je prisililo pitanje o intersubjektivnom „objektivitetu” principijelno subjektivnih fenomenoloških saznanja. Povlačenje konsekvenci iz njegovih zaključaka o odnosu vlastitog i stranog, zavičajnog i tuđeg, svakidašnjeg i nesvakidašnjeg, koje će biti oslobođeno limitiranosti saznavno-teorijskim interesima, bilo je prepušteno misliocima koji su sledili osnovne pretpostavke fenomenologije. Istaknuto mesto među njima svakako pripada Bernhardu Valdenfelsu, profesoru na poslediplomskim studijama na Rur univerzitetu u Bohumu

4 „Ta prva priroda, ili svet, taj prvi još ne intersubjektivni objektivitet konstituisan je u mom ego kao *moj vlastiti*, ukoliko u sebi još ne skriva ništa strano onom Ja, ništa što prekoračuje stvarno originarno iskustvo putem konstitutivnog unošenja stranog Ja. U sferi primordijalne vlastitosti mog transcendentnog ego mora ležati fundament motivacije za konstituciju pravih transcencijacija koje prekoračuju vlastitost i koje, pre svega, proističu kao drugi... i time posredovani čine mogućom konstituciju objektivnog sveta u svakidašnjem smislu: sveta 'Ne-Ja', stranog samom Ja.” Edmund Husserl, *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*. Halle, 1929, S. 213.

i predavaču čija delatnost seže od univerziteta u Japanu i Hong-Kongu, do Sjedinjenih Američkih Država.

Polazna tačka Valdenfelsovog filozofskog stava predstavlja uvid da konsekventno razvijanje Huserlove deskripcije iskustva stranog (Fremderfahrung) ne može biti provedeno uz pomoć površnih korekcija jer ono zahteva konstituisanje nove vrste fenomenologije - responzivnu fenomenologiju.

Pojam responzivnosti, prema Valdenfelsu, misli više od pukog intenciranja ili razumevanja. Njegova osnovna funkcija pokazuje da Valdenfels spada u uzak krug onih mislilaca čiji napor se sastojao u reformisanju fenomenologije s ciljem da ona uspostavi čvrstu vezu sa savremenosti i bude kadra da odgovori na zahteve „duha vremena” na razmeđi između dva milenijuma. Ključnu reč u tom poslu Valdenfels je pronašao u fenomenu stranog.

Njegovo preimućstvo u odnosu na ostale pojmove fenomenološkog vokabulara predstavlja činjenica da on omogućava napuštanje jednostranosti intencionalnosti svesti i normative konceptualizacije. Usmeravajući pogled ka fenomenu stranog, fenomenologija postaje svojevrsna ksenologija, budući da njen vodeći cilj više nije ideja naučnog saznanja, niti pojam sveta, već istraživanje značenja, uloge i granica odnosa u kojem se prepliću vlastito i strano. „Fenomenologija koja bi nastojala da poprими crte genuine ksenologije morala bi pomoću jedne vrste responzivne epoché da prođe u objektivno iskustvo i određenje stranog i da pokaže kako iskustvo stranog vrhuni u tome, da iskustvo i fenomeni postaju strani.” (Topografija stranog, str. 123-124)

Umreženost životnih svetova Valdenfela navodi na kontekstualizaciju stranog – mi ne možemo o njemu jednostavno „govoriti”, što bi bio očevidan paradoks. Polazište u iskušavanju stranog ne može se dovesti u pitanje, ali to polazište ne znači ni temelj, ni poslednji beočug poretka, ni prvi fundament. Odlučno oponiranje tradiciji utemeljenja i centriranja ne treba posmatrati kao pomodno pristajanje uz *credo* postmoderne misli, već kao konsekventnu posledicu stavljanja stranog u središte filozofskih istraživanja. Nastojimo li utemeljiti ili stabilno centrirati naše znanje o stranom, onda činimo ono,

što je filozofska tradicija najčešće činila – neutrališemo ga u ovoj ili onoj formi prisvajanja: „U našoj novovekovnoj tradiciji to prisvajanje kruži oko dva pola, oko vlastitog ego i oko jednog sveopšteg logosa. Strano je ugroženo putem svođenja na vlastito i putem uklapanja u jednu celinu, a pritom obe instance, ego i logos, bivaju različito povezane.”⁵

Imajući u vidu ambiciozna očekivanja od raskrinkavanja različitih formi prisvajanja, moglo bi se postaviti pitanje da li iskustvo stranog može uspešno doleteti svim zamkama evrocentrizma i logocentrizma? Takav ishod bi ipak prevazišao i Valdenfelsove smeće procene. Međutim, povesni novum fenomenologije *qua* ksenologije čije posledice ne bismo smeli prevideti ogleđa se u novom pristupu pojmu logosa. Valdenfelsovo lucidno čitanje Deride pokazalo je da rastanak od logocentrizma ne znači i definitivno rastakanje logosa, već napuštanje postupka koji u logosu traga za suverenim osloncem i temeljom. Umesto toga, Valdenfels se odlučuje da osavremeni filozofski pojmovnik unutar *interdiskurzivnosti* i fukoovski mišljenog pojma poretka. Stoga će Valdenfels reći: „Ovde sam ja fenomenolog: kada se nalazim u ograničenom poretku i o njemu govorim, ja ga moram na izvesan način prekoračiti.”⁶

Kako je sugerisao još Alfred Šic, „stranost i poznatost nisu ograničeni sa socijalno polje, već su opšte kategorije našeg izlaganja sveta”.⁷ U Valdenfelsovoj reviziji fenomenologije, obavezujući odgovor na zahteve stranog ne vodi samo ka transformaciji etičke i političke misli, već i ka sugestiji o fiktivnom karakteru puke

5 Bernhard Waldenfels, *Deutsch-Französische Gedankengänge*, Frankfurt am Main 1995, S. 52.

6 **Gespräch mit Bernhard Waldenfels**, „...jeder philosophische Satz ist eigentlich in Unordnung, in Bewegung.”, objavljeno u: *Vernunft im Zeichen des Fremden*, Hg. Matthias Fischer, Hans-Dieter Gondek, Burkhard Liebsch, Frankfurt am Main, 2000, (408-459) S. 433. (Razgovor sa Valdenfelsom vodili su Petra Gering i Matijas Fišer u Minhenu 21. XII 1999.).

7 Alfred Schütz, „Der Fremde”, u: Peter-Ulrich Marz-Benz, Gerhard Wagner (Hrsg.) *Der Fremde als sozialer Typus. Klassische soziologische Texte zu einem aktuellen Phänomen*, Konstanz 2002, S. 91.

anonimnosti pojavljivanja i neutralnom znanju o fenomenima, koje se razotkriva kao veštačka i samodopadljiva naivnost. Za samu fenomenologiju to znači da sve ono što nam se pojavljuje mora biti eksponirano u odnosu na iskošeni pogled stranog. Podsticajna uloga *Topografije*

stranog leži u mnogim značajnim putokazima u tom pravcu. Oni je preporučuju kao nezaobilazno štivo koje neće biti interesantno samo filozofski orijentisanim čitaocima, već svima onima što u multidisciplinarnosti vide nešto više od istrošene floskule.

PETAR BOJANIĆ

Institut za filozofiju i društvene nauke, Beograd

Society for the Humanities, Cornell University

OD HUSERLA DO VALDENFELSA: STOGODIŠNJI PUT UVEK NEIZVESNE „FENOMENOLOGIJE PAŽNJE”

(Bernhard Waldenfels, *Phänomenologie der Aufmerksamkeit*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 2004, str. 304)

Knjiga *Fenomenologija pažnje*, nedavno penzionisanog profesora Rur-Univerzитета iz Bohuma i jednog od najuticajnijih filozofa danas, objavljena je u poslednjim mesecima 2004 godine. Ona je dvostruko značajna i obavezujuća: i zbog svoje sasvim neizvesne i složene tematike – Huserlova sintagma *Phänomenologie der Aufmerksamkeit* obeležava u isti mah stogodišnji napor konstituisanja i tematizovanja „fenomena” pažnje, i zbog vrlo neobičnog značaja koji ova knjiga predstavlja u okviru Valdenfelsovih radova posvećenih pojmu drugoga i filozofiji-fenomenologiji stranoga i stranca. Već u svom drugom po redu objavljenom radu, programskom i „habilitacionom” spisu iz 1967 godine čiji je naslov *Das Zwischenreich des Dialogs*, u poglavlju „Otvorenost Ja i njegovog sveta”, Bernhard Waldenfels (rođen 1934 u Minhenu gde i danas živi) otkriva teškoću prilikom tematizacije objekta i razlikovanja interesa i pažnje, odnosno razlikovanja između pažnje kao bitno psihološke pojave i pažnje kao fenomena koji poseduje transcendentalno značenje¹. Dugotrajni

1 B. Waldenfels, *Das Zwischenreich des Dialogs*, Sozialphilosophische Untersuchungen in Anschluss an Edmund Husserl, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1971. Poglavlje II „Offenheit des Ich und seiner Welt”, strane 90 i 91. Valdenfelsova prva knjiga

Valdenfelsov rad u Huserlovom arhivu u Luvenu koji je prethodio pisanju ove knjige i navođenje poznatog § 92 Huserlovih *Ideja*², trebali bi da odmah uklone jednu vrlo važnu nedoumicu koja se sada pojavljuje prilikom čitanja poslednje Valdenfelsove knjige *Fenomenologija pažnje*: bez obzira što nigde ne analizira i ne navodi Huserlove spise i predavanja o opažanju i pažnji, koji se igrom slučaja pojavljuju u isto vreme kada i nova Valdenfelsova knjiga (Edmund Husserl, *Wahrnehmung und Aufmerksamkeit*, Texte aus dem Nachlass /1893-1912/, *Husserliana*, Band 38, Dordrecht, Springer, 2004, str. 548, u redakciji R. Bernet i U. Melle), sasvim je sigurno da ih je on poznavao³; bez obzira što nigde u novoj

Das sokratische Fragen. Aporie, Elenchos, Anamnese, objavljena je 1961 godine kod malog izdavača A. Hain-a (Meisenheim am Glan).

2 *Ideje za jednu čistu fenomenologiju i fenomenološku filozofiju* (*Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*). U pitanju je § 92 („Die attentionalen Wandlungen in noetischer und noematischer Hinsicht”) prvog toma čiji je naslov „Opšti uvod u čistu fenomenologiju” i koji je objavljen 1913 godine (3. izdanje Halle, Max Niemeyer, 1928, S. 189-193.). Radi se o fusnoti 88 na strani 90 knjige *Das Zwischenreich des Dialogs*.

3 Na to pre svega ukazuju Huserlova detalj-